

Fokkelien van Dijk-Hemmes: Zo kritisch mogelijk! (1987)

Geboren 1943, docente U.D. Vrouwenstudies Oude Testament R.U.-Utrecht

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Hoe ben je met het vrouw-en-geloofwerk op Kerk en Wereld in contact gekomen?

Ja, hoe dat gekomen is weet ik eigenlijk niet meer. Ik was nogal verrast toen Tea Rienksma mij – ik dacht voorjaar 1978 – vroeg met haar een cursus te doen.

Ik was al vanaf 1975 bezig met feministische theologie. Ik las alles wat ik maar te pakken kon krijgen. Mijn moeder nodigde mij een keer uit om mee te gaan naar een bijeenkomst van YWCA waar Tine Halkes sprak over dit onderwerp. Ik herinner me dat ik haar wilde aanspreken, maar dat niet durfde. Er waren allemaal van die keurige dames aanwezig. Toen heb ik haar later geschreven, dat ik zo graag iets met feministische theologie wilde doen, maar dat ik daarover geen contacten met anderen had. Tine schreef terug, dat ze wel vaker zulke vragen kreeg en toen hebben we samen de eerste bijeenkomst van de Interuniversitaire Werkgroep Feminisme en Theologie georganiseerd. En intussen heeft de IWFT in 1986 haar tweede lustrum gevierd.

Ja, en dan die Nijkerk-dag eind 1977. Daar heb ik een workshop gedaan. Ik vermoed, dat ik vanuit die hoek door Tea ben gevraagd.

Dat eerste weekend op Kerk en Wereld, begin 1978, heeft voor mijzelf veel betekend. Ik had nog niet eerder iets gedaan met vormingswerkactiviteiten. Wij deden exegetische primair vanuit de vraag: wat doet het je en wat kun je ermee doen?

Hoorde je daar voor het eerst wat er onder vrouwen leefde?

Nee hoor, ik was toen al een tijd actief in de vrouwenbeweging. Maar wat dat weekend het meeste indruk op me maakte, was dat er door die manier van werken ongelooflijk veel verhalen bij de vrouwen naar boven kwamen.

Voor mij was het ook een hele ontdekking, dat door zo met een verhaal aan de gang te zijn – we werkten met het verhaal over ‘de zondares die Jezus zalfde’ – ook je eigen verhaal naar boven kon komen en dat dat ook op heel indrukwekkende manier vorm kreeg in de rollenspelen en andere vormen van expressie. Het was de ontdekking vooral: zó kun je dus ook met die verhalen omgaan. Maar ook: wat een schade de traditie teweeg heeft gebracht enerzijds en hoeveel die tegelijkertijd betekend heeft en nog betekent voor vrouwen anderzijds. Het bijna wanhopige ook van er toch aan vast te willen houden. Dat alles samen heeft diepe indruk op me gemaakt. Aan de ene kant die heel negatieve reacties en

tegelijkertijd putten ze er wonderbaarlijk veel kracht uit maar dan met name door de nieuwe eigen interpretaties die er vervolgens aan gegeven werden.

Jij wordt wel de denktank achter de cursussen feministische theologie op Kerk en Wereld genoemd. Wat moet ik me daarbij voorstellen?

De contacten tussen Tea en mij zijn na dat eerste weekend uitgegroeid en ik heb nogal wat weekends meegewerkt en naar aanleiding daarvan ook met Tea heel veel gesproken over de mogelijke opzet van cursussen en in welke richting het zou moeten.

Ik heb dat altijd héérlijk gevonden. Ik kon vrij experimenteren. Het liep parallel met mijn eigen ontwikkeling. Maar soms schrok je ook ontzettend van wat het teweeg bracht. Zeker wat betreft het afstand nemen van het Oude Testament.

Ik heb later een aantal weekends met Grietje van Ginniken gedaan en dan vonden wij het heerlijk om zo kritisch mogelijk bezig te zijn. Vooral met gebruikmaking van materialistische exegese. We zouden proberen een koppeling te vinden van een feministische en een materialistische lezing van die verhalen. Voor onszelf was dat ook een heel spannende zoektocht. En dan vroegen we ons wel eens af: wat kun je nu nog met die bijbel en met name met het Oude Testament? Daar had je nogal wat agressie tegen. Toch heeft het voor ons nooit betekend dat dat boek dan maar weg moest. Maar wij zijn ontzettend geschrokken, dat het die reactie wel opriep bij nogal wat vrouwen. Die reactie begon steeds sterker te worden: dat boek moet maar weg. En eigenlijk bleven de evangeliën als enige over waar de vrouwen nog wat mee konden.

Achteraf was het natuurlijk tamelijk suffig, dat je je dat niet tevoren realiseert. Het is je vanuit de theologiestudie juist heel erg bijgebracht, dat je dat Oude Testament niet kunt missen. En gelukkig maar.

Ik ben me steeds meer gaan realiseren, dat je er voorzichtiger mee moet omgaan. In die zin, dat je wel die kritiek naar boven moet laten komen, maar dat het ook niet juist is om met je hedendaagse feministische maatstaven teksten van zoveel duizend jaar geleden te beoordelen. Bovendien begon hier ook zo langzamerhand het besef door te dringen van het gevaar van het anti-Judaïsme in een feministisch jasje.

Was dat ook niet een fase die bij het proces behoorde?

Ja, en daarbij kwam ook al die nieuwe informatie zoals het boek van Merlin Stone 'Eens was God als vrouw belichaamd'. Een fascinerend boek omdat het gegevens over godinnenreligies in een nieuw licht zet, maar ook en vooral een gevaarlijk boek omdat het de Joden afschildert als de uitvinders van het patriarchaat. En dat klopt natuurlijk van geen kant. Dat boek heeft ook de negatieve kijk op met name het Oude Testament versterkt. We hebben toen geprobeerd dat zoveel mogelijk bij te stellen en nadien zijn er verschillende cursussen gegeven over feminisme en jodendom. Maria de Groot heeft voor het gevaar van anti-judaïsme al heel vroeg gewaarschuwd.

Later ben je in het curatorium van Kerk en Wereld gevraagd?

Ja en dat gaf me op die plek ook de mogelijkheid om de plaats van het vrouw-en-geloofwerk mee te bewaken. De situatie werd natuurlijk heel benard toen staatssecretaris De Boer van WVC in 1982 plannen had om zoveel vormingscentra te sluiten waartoe ook Kerk en Wereld behoorde. Gelukkig is die dreiging afgewend en ik moet zeggen, dat vanuit het curatorium (nu

het bestuur) de steun voor het vrouwenwerk altijd heel principieel is geweest. Met name Joke Offenbergh, van 1980 tot 1984 directeur van Kerk en Wereld, speelde daarbij een belangrijke rol.

En de cursussen liepen heel goed. Uiterst pijnlijk was wel het ontslag van Ineke van Keulen, die ruim twee jaar tevoren naast Tea voor dit werk was aangesteld en die toen ten gevolge van de bezuinigingen moest worden ontslagen. Ik heb me daar enorm tegen verzet, maar helaas zonder resultaat. Daarna heb ik in de steungroep gezeten, die Tea na het ontslag van Ineke om zich heen heeft gevormd om haar te adviseren bij het vrouwenwerk.

Na het vertrek van Tea heeft die steungroep nog een klein jaar gefunctioneerd om de vacature te overbruggen en aan haar opvolgster Nienke van Dijk haar 'erfenis' na te laten, in het voorjaar van 1987 is de steungroep opgeheven.

Is er in de loop van de tijd ook een teruggang in interesse voor de vrouw-en-geloof cursussen te bemerken?

Nee, geen teruggang. Wel zie je een verschuiving in interesse. De eerste jaren is er een grote nadruk op exegetische weekends. Dan ineens – en dat gaat ook vrij rigoureuus – is daar geen belangstelling meer voor. Daarna kwam de hausse van weekends over de gnostische evangeliën en Hadewijch en de cursussen vrouw-en-macht waaraan Jenny Schneider-Van Egten, Grietje van Ginniken en Cootje van de Burg meewerkten.

De eerstgenoemde cursussen, die inspelen op de belangstelling voor de alternatieve kerkgeschiedenis, zijn in de steungroep enerzijds gestimuleerd, anderzijds ook kritisch besproken. Dit soort belangstelling kan immers de schijn wekken van: veilige plekjes zoeken en wat met het hogere en spirituele bezig zijn en de samenleving van vandaag vergeten.

In de steungroep hebben we steeds duidelijk gezegd: het scheppen van ruimte voor vrouwen impliceert dat je durft te experimenteren. Er moeten jaarlijks een paar cursussen zijn waar je echt met de laatste ontwikkelingen bezig bent.

Ik denk dan bijvoorbeeld aan de weekends nu van Irmgard Busch over Mary Daly. Dat is nou net het sterke punt van Kerk en Wereld dat daar geëxperimenteerd wordt met nieuwe en misschien wat griezelige zaken. Dat kan ook weer doorwerken naar andere cursussen.

De andere lijn van de laatste jaren is natuurlijk de cursussen rondom het boek van Elisabeth Schüssler Fiorenza 'In memory of her'. De wijze waarop zij de geschiedenis van het vroege christendom reconstrueert is uitermate stimulerend voor vrouwen tot een kritische maatschappelijke en kerkelijke betrokkenheid.

De leerdagen waarmee in september 1984 werd gestart vind ik ook een heel belangrijke ontwikkeling. Grappig is dat juist in het kader van de weekends rond Schüssler Fiorenza en de leerdagen er weer ontzettend veel belangstelling voor exegetische blijkt te zijn. De behoefte aan scholing is daarbij heel duidelijk geworden.

Wat zou er volgens jou de volgende tien jaar binnen het vrouw-en-geloofwerk moeten gebeuren?

Ik denk dat er veel aan scholing gedaan moet worden. Je kunt je afvragen waar dat moet gebeuren en wie dat moeten gaan doen; bijvoorbeeld vormingscentra zoals Kerk en Wereld of de faculteiten. In elk geval moet er vanuit Kerk en Wereld en vanuit het vrouw-en-geloofwerk

meegedacht worden over scholing. En dan moet die scholing gebeuren over een heel breed terrein.

Exegese in de zin van: kritisch omgaan met teksten blijft daarin heel belangrijk. En natuurlijk ethiek. Een voorbeeld daarvan is de voortplantingstechnologie: een door mannen beheerst terrein met vrouwen als objecten. Vrouwen moeten op alle fronten hun ogen en oren open zetten, weerbaar worden en tot handelen overgaan.

Het andere punt is meedenken, meewerken, gelegenheid bieden om vormen van vrouwenkerk of de gemeenschap-waar-in-te-geloven-valt, dat vind ik een nog mooier woord, te structureren.

Die wisselwerking tussen faculteiten en basisvrouwen was aanvankelijk heel sterk. Begint die te vervagen?

Ik blijf uiteraard vinden, dat er een heel hechte relatie moet zijn tussen die twee, wat nog niet betekent dat iedere feministe theologe altijd even sterk bij de basis betrokken moet zijn. Dat kan, praktisch gezien, lang niet altijd. Bepaalde soorten onderzoek maken dat ook niet altijd noodzakelijk.

Je zou kunnen zeggen: er moet ook gepromoveerd worden om op wetenschappelijk terrein een poot aan de grond te krijgen en onderwijsplaatsen te bemachtigen!

Precies. Wat mijzelf betreft kan ik me niet voorstellen hoe ik goed zou kunnen werken aan een universiteit als ik ook niet regelmatig dingen aan de basis doe. Dat merk ik op mijn plek in Utrecht nog meer dan destijds in Tilburg. Omdat de studenten over het algemeen veel jonger zijn en nog zo naïef tegen het leven aankijken is het werken met vrouwen voor je eigen voeding noodzakelijk. Maar de studenten op de faculteiten zitten vaak ook in een strijdsituatie. Zeker als je onder studenten jongens hebt uit de richting van de Gereformeerde Bond. Laatst was ik bij een eerstejaarsgroep waar de meiden slaande ruzie hadden met zulke collega studenten, die keihard beweerden dat vrouwen niet kunnen preken omdat ze geen scheppende vermogens hebben. Een bewijs dat wat er aan de faculteiten gebeurt ook niet los staat van de maatschappij.

Daar worden ook gevechten geleverd. Voor studenten blijkt het heel goed te werken als je regelmatig kunt vertellen: dat en dat heb ik meegemaakt en het blijkt heel goed als voorbeeldmateriaal te fungeren. Daarom alleen al moet je het contact met de basis houden.